

USUTEADUSLINE AJAKIRI

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI VÄLJAANNE

Vastutav toimetaja: **O. Sild**

Ajakirja toimkond: O. Sild (juhataja), J. Köpp, S. Aaslava, H. Masing,
J. Taul (korrektori kt.); K. Tiit, E. Teppan, V. Uuspuu (asjaajaja)

Sisukord :

	Lk.
J. Taul: Ülikooli aastapäeva jutlus	105—108
O. Sild: Üksikasju taevakäijate liikumisest mõningate säilinud kohtuaktide valgustusel	109—120
L. Vahter: Tähtsamad jutustused, milledes esinevat kuradit on hakatud kunstis kujutama	120—127
R. Kiviranna: Kuradi kujutamisest kristlikus kunstis	127—131
O. Sild: Esimese eesti keeles a. 1535 trükitud raamatu tähendus kirikuloo seisukohalt (jatk)	131—134
H. K. Erviö: Soome Usuteadusline ajakiri 40-aastane	134—135
E. Hendrikson: Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi töist 1935. a. II sem.	135—136

Tartus, 1935

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI KIRJASTUS

Usuteadusline Ajakiri

Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi väljaanne

Vastutav toimetaja: O. Sild

VII aastakäik

1935

№ 4

Ülikooli aastapäeva jutlus. ¹⁾

J a a k T a u l.

Tekst: Psalm 100.

Lektsioonid: Matt. 21, 1—9.

Room. 11, 33—36.

*Kuis peab rahu tempel küll
olema püha, eks vaiki siin pai-
gas kõik maailma müha, sest
tõde ja puhtus siin elab.*

Kahele küsimusele tahame antud Püha Kirja kohtadest otsida vastust: Kes olid ja on need hõiskajad, kel palmioksad käes ja kiidulaulud suus, läksid ja lähevad vastu Jeesusele? Kes olid ja on need imetlejad, kes jäid ja jäävad seisatama ning ütlevad — milline Jumala rikkuse, tarkuse ja tunnetuse sügavus!

Hõiskajad olid Jeruusalemma linna rahvas. Liginevate pühade tõttu oli linnas palju neid, kes üht või teist olid kuulnud Jeesusest, nad ruttasid teda vastu võtma. Hõiskajad on Kristuse koguduse liikmed, kes täna algava kirikuaasta esimesel pühapäeval on tulnud jumalakotta. Väikene küünal haljal advendi kuusel kõneleb meile liginevast armastusest, sosistab meile vaikselt jõulude salasõnumeid. See meenutab Kristuse kogudust, et end ehtida usu-palmiokstega, sest kes oma südant tahab avada Kristusele, selle südames peab elama usk. Meie varustame endid ka lootuse-palmiokstega, sest aasta on küllaltki pikk selleks, et mõndagi on südamel, mida usklik süda tahab kanda jõuluvalguse tähe alla. Seal muutub meie palmioks armastuse-palmiks, et armastaksime teda, kes meid enne on armastanud.

Iga Kristuse koguduse liige, kes end tahab kaunistada usu, lootuse ja armastusega, ei astu uude kiriku-aastasasse üksinda, vaid ta astub koos oma Jumalaga. Ta ühineb nende hulkadega, kes

¹⁾ Peetud Tartu Ülikooli kirikus esimesel advendil 1. XII 1935.

kuulevad lauliku hüüdu: Hõisake Jehoovale, kogu maailm! See on südame hüüd, mis paljude südameid kiiremaltsu paneb ja kus süda soojalt tuksu, seal laulab sellest ka suu. Kuid Kristuse koguduse rõõmuhõiske ei tohi üksi jääda südamesse ja suhu, vaid peab kanduma kogu ellu, nagu ütleb laulik, — teenige Jehoovat! Isegi neist esimesist Jeruusalemmas, kes hõiskasid hoo sianna, jäid mõned Jeesuse järelekäimisesse ja kandsid raskeil ajal kannatlikult oma risti. Neile oli Jeesuse elu nagu Jumala laul, tema armastuse hümn, mille varjatud meloodia kandis sügavaid rõõmuhääli ning ülestõusmise hõiset. Kui Jeesus on meiegi elu hümn, siis nõuab tema tulemiseaeg meilt, et meie teenime teda ja seega ka oma ligimest ja iseennast. Siis oleme ka meie nende ridades, kes hõiskavad kiitust oma Jumalale!

Teine küsimus oli meil Jumala rikkuse, tarkuse ja tunnetuse sügavuse imetlejate kohta. Sellisena tunneme apostel Paulust, kes kaua oli istunud õpetlaste jalgade ees, kes mitmest vaimsest võitlusest läbi oli võidelnud ja jõudnud ühtlase seisukohani, — Jumalast, tema läbi ja tema poole on kõik asjad! Temale olgu au igavesti!

Täna pühitseb meie Alma Mater oma aastapäeva, algab seda jumalakojas, kus võime ütelda sünnilapsele Püha Kirja sõna: Tundke, et Jehoova on Jumal! Eks ole ju viimselt ka kõigi teaduslike püüdmiste esemeks, nende viimaste seaduste tunnetamine, milledele alistub nii inimene kui maailm. Kas uurime looduse jõude või maailma ajaloo käike, tungime inimese vaimu ja tunnetame seda, siis avab meile end ikka kõigi seaduste taga üks sedus, see nägematu, mis meile end kõiges nähtavas ilmutab. Ja kui meie kõiki neid seadusi jälgime, küll siis tunnetame nende taga jumalikku tarkust, sest maailma seaduste tunnetamises kohatab inimese vaim Jumala Vaimu. Siis ei vii teaduslik töö meid eemale Jumalast, vaid viib meid temale ligemale. Mõnigi tõsine teadlane on siis mõelnud Pauluse sõnadele: milline rikkus, tarkus ja tunnetuse sügavus!

Kuid on üsna loomulik, et teaduslikult töötades jääb ka mõistatusi ja küsimusi, kuna loodus, inimene ja ajalugu ei ilmuta meile üksi Jumalat, vaid ka varjavad teda. Kõik kaduv on ainult võrdlus kadumatust, meie teadmine on osaline ja meie tunnetamine ei või vastust anda viimseile küsimusile. Kuid kas tohib iga vastamata küsimus meid teha skeptikuiks? Kas ei ole nõnda,

et mida meie üksi ei suuda tunnetada, seda suudame Jumalaga, kes täidab need tühikud, mida jätab meie tunnetus. Usk Jumala loovasse ja lunastavasse armastusse annab vastuse küsimustele, — kust ja kuhu? Teaduslik töö, mis on kantud Jumala usust, otsib ning leiab kaduvas kadumatut, tõstab meie vaimu üle ajaliku igavikku.

Tahame hüüda Ülikoolile ja selle õppejõududele lauliku sõnu: Tundke, et Jehoova on Jumal! Tema on see, kes on peitnud igasse inimesse tõe ja armastuse, kes on peitnud inimkonda õiguse ning õigluse, ja kes on annud oma igavesed seadused. Nende peidetud aarete otsimine ja avastamine on iga teadlase õilsam ülesanne. Kus peaksime küll neid aardeid rohkem otsima kui Ülikoolis, kus küsimustele ei vaadata kasu või kahju, vaid tõe ja vale seisukohast. Tõde on teaduse õppija ja õpetaja ilusamaks ehteks. Ja kust otsime viimast tõtt, kas selles, mis ajaline, või selles, mis igavene! Isegi ükski otsing ei suuda meid viia viimse, igavese, absoluutse tõeni, kui tõde ise meie juurde ei tule.

Kristuse tulemiseaeg on see, kus ootame tõe kandjat Jeesust Kristust. Tema on meid õpetanud, et tõde teeb meid vabaks, tõde annab meie kätte vaimuvabaduse relvad ja need on, millega ja mille eest sõdib teadus.

Et meil riigis on üks ülikool, — Tartu Ülikool, — siis seda suurema lugupidamisega pühitseme meie siin ja pühitsetakse ka mujal tänast pidupäeva. Piltlikult kirjutas kord sellest praegune prorektor, kui ta ütles, et Eesti kaartil pole ühtki valda, isegi mitte küla, kust niidid ei tuleks Tartu Ülikooli. Seega igas meie kodumaa külas kasvanud tüdrukud ja poisid, — kellede karjapõlve kujutlused ei küüeninud kodukülast kaugemale, — on saanud Ülikooli kodanikkudeks. Ülikool annab nad rahvale tagasi, kogu riigi ja rahva teenistusse ja kui tänulik on meie rahvas Ülikoolile, kui see oma õppijate meeli on üle ajaliku juhtinud igaveste aarete juurde. Kui Ülikool on suutnud olla templiks oma noorile kasvandikele, nii vaimu-, kui rahutempliks. Kuigi Ülikool teritab vaimu, nagu sepp mõõka, siis mitte selleks, et seda mõõka kasutada teiste hävitamiseks, vaid kaitsmiseks. Teame, et nooruses külvatud seeme kannab oma vilja, — kui on külvatud õige seeme, et vihkamisest suurem on armastus, et õige armastus end avaldab teenimises, — siis olgu selleks kogu rahva ja inimekonna teenimine rahuks.

Andku Ülikool eesti rahvale neid naisi ja mehi, — nagu ütleb laulik, — kes teavad, et nad:

*tõe, rahu, vaimumaalt tulevad,
et nende sees igavik elab!
Et nad valguse kodumaalt tulevad
ja jäädavalt kuuluvad sinna!
Et nad Issanda elumaalt tulevad,
kus headus ja armastus elab!*

Kui see kord nõnda on, siis ei ole enam kahte küsimust, pole ka kaht ringi, vaid on üks rahvas, kes hõiskab adventil, et Jehoova on Jumal! Siis maksab ühtlaselt kõikidele, tulge tema väravaist sisse tänuga, tema õuedesse kiituse lauludega, tänage teda, kiitke tema nime! Ja kui rõõmus on eesti rahvas, kui ta juhid, olgu politika, hariduse, majanduse aladelt, kui nad koos oma rahvaga tulevad igavese, armastava Jumala palge ette. Kui rahvas tervikuna tunneb, et Jumal on helde, tema arm kestab igavesti tema truudus põlvest põlveni.

Ja kui tänavu ühte on langenud esimene advent ja ülikooli aastapäev, siis olgu see kokkulangus sümboliks, et ikka enam ja enam see igaviku vaim, mida kuulutab advent, — Kristus on Jumal, — läbistaks meie mentaliteeti ja kasvataks usku, et kõige kaduva taga seisab kadumatu, kõige ajalise üle seisab igavene ja kesk elu seisab Jumala Vaimust valgustatud inimese süda. Ja veel edasi, kui tänavu on kokkulangus esimese adventi ja 1. detsembri vahel, olgu seegi sümboliks meie rahva kui terviku ühinemisele, et meie tõesti ühise adventi kogudusena seistatame Jumala ees, meie pilgud on pööratud ligineva jõuluvalguse särale, meie uss, lootuses ja armastuses; mõttes, sõnas ning teos täname ning kiidame Jumalat ja palume:

*Anna rahu rahvale,
võta maad Sa õnnistada;
aita meid, et vaenlane
ilmas ei või võitu saada:
Kuule laste palve häält
vii meid taeva ilma päält!*

Aamen.

Üksikasju taevakäijate liikumisest mõningate säilinud kohtuaktide valgustusel.

O. Sild.

Taevakäijate liikumise esmajärgulisteks allikateks tuleks arvata kirikuarhiivide ja kohtuarhiivide andmeid ning teateid. Kahjuks ei ole seni kuigi palju andmeid vastavatest kirikuraamatutest leida olnud või teatavaks saanud. Paistab, et kirikuarhiivides neid andmeid võiks leiduda eeskätt kirikukroonikates, nagu niisuguseid andmeid näit. sisaldab Pühalepa kroonika. Viru-Nigula „Haupt Kirchen und Documenten Buch“ räägib (lk. 83, 84) taevakäijate-liikumisest Viru-Nigula kihelkonnas, kuid see, mis ta sellest räägib, on õieti ainult vastava kohtuakti osaline koopia. Õpetaja omalt poolt paari reaga vaid seab selle liikumise ühendusse vennastekoguduse levimisega selles kihelkonnas.

Vahest ei ole kirikliste sellekohaste teadete vähesus juhuslik, vaid seisab ühenduses paljude tolleaegsete õpetajate ratsionalismiga, kes juhtuval korral politsei, kohtuvõimude ja „Maarahwa Näddala-Lehe“ kaudu seda liikumist püüdsid maha suruda. Kuna selle liikumise läbi mõnelpool tekkinud rahutused kohtuvõimude juurdlust ja kohtumõistmist põhjustasid, on ka mõned vastavad kohtuaktid mõnede selle liikumise tegelastele pühendatud ja määratud. Kuigi niisuguseid kohtuakte selles küsimuses ei ole palju seni leitud, siiski on neid R. Keskarihiivis mõned üksikud leidunud ja on ehk ka veel mõned leidmata.

Käsitleme siin järgmiste aktide andmeid:

1. Saarte-Lääne adrakohtuniku aruanne E. kubernerile Hiiumaal sealsete talupoegade määramise läbi tekkinud rahutuste pärast, E. Kuberm. Val. akt. nr. 568, a. 1817.

2. Pärnu-Viljandi Maakohtu akt a. 1817 (—1819), nr. 1971, mis käib Halliste kihelkonna taevakäijate kohta.

3. Pärnu Maakohtu akt a. 1818 (—1819); nr. 1977, mis käib Põltsamaa taevakäijate kohta, nagu ka

4. Põltsamaa lossi arhiivi akt nr. 68 a. 1818 (—1819).

5. Viru-Järve meeskohtu toimik nr. 1579 a. 1822 (—1824). Käib Viru-Nigula taevakäijate kohta.

I

Hiiu maal on, eespool mainitud akti alusel, jaanuaris 1817 jälle taevakäijate liikumine tõusnud, millega Saarte-Lääne adrakohtunikul juba varem (tähendab 1816, vist juba 1815) on tegemist olnud ¹⁾. Selle liikumise eesotsas olid juba siis olnud „naisprohvetid“ ehk „nägijad“, kellede „pettused“ (Be-trügereyen) on rahutusi tekitanud. Adrakohtunik oli siis nõudnud, et niisuguste sündmuste kordumisel mõisad viibimata saadaks eestvõtjad tema juurde politseiliseks karistuseks. Pühalepa õpetaja Hoerschelmann'i teadete järele oli alguses see liikumine vaikne olnud ja nõutud sõnakuulmist ülemustele ja mõisa-isandatele. Nüüd oli see liikumine aga väga suureks paisunud ja inimestele öeldud, et neil ei ole enam tarvis tööd teha... Eestvõtjad näivad nüüd täiesti meeletud olevat, määratsevad ja lärmitsevad. Kes eestvõtjate ümbruses viibivad ja sellekohaseid eelarvamisi juba varem jagasid, sattuvad kergesti samadele teguviisidele. Eestvõtjate meeleolu ja käitumine on nakkav. Hörschelmann oletab, et seda „hullustust“ soodustavad teatavad füüsilised olukorrad või ka mõned ainelised vahendid. Taludes peetakse ööd ja päevi kestvaid koosolekuid. Kõige kuulsamad on 4 naist, kes ütlevad omal kõrgemaid ilmutusi olevat ja kellede ümber Hiiu maal on talupoegade hulgas kõige rohkem poolehoidjaid kogunud. Need on: Kurriperdi Marri, Tubbala Juhanni Gret, Hiesaare Pedu Ann ja tüdruk Aet. Peale nende on veel 30 naist ja 2 poissi, kes ennustavad.

Adrakohtunik (Gottl. v. Maydell) ei pääsenud jääolude pärast Kirimäelt Hiiumaale, ta andis 27. I 1817 seisukor-rast kubernerile aru ja soovib sõjaväelist abi, mida kuberner ei pidanud võimalikuks lubada ja nõudis, et adrakohtunik ise Hiiu maale püüaks pääseda. 1. veebr. 1817 teatab adrakohtunik jälle Kirimäelt, et mõisapolitseil on korda läinud mainitud 4 peatege-last kinni võtta koosolekult, kus oli 300 inimest koos. 3 neist on lubanud hoiduda edaspidi senisest teguviisist, 1 on veel kangekaelne. Talupoja-kohtunikele ja küla-kubjastele anti käsk, et nad koosolekuid taludes enam ei luba. Olevat vähemalt esiteks jälle rahulik seisukord.

¹⁾ vrdl. C. Russwurm, Ebbfolke, II lk. 235.

Adraakohtunikul olla täiesti võimata olnud Hiiumaale isiklikult pääseda. Sellega lõpeb see akt.

II

Hallistes algatas kohtujuurdluse kohalik Halliste-Karksi õpetaja Karl Ernst Berg oma kaebekirjaga 10. augustil 1817. Ta mainib, et Vana-Kariste valla talutüdruk Kurmi Eddo (sama, keda R. Põldmäe artiklis¹⁾ nimetatakse Kurmi talutütar Ääduks, lk. 167), on koguduses oma ennustustega, mil-liseid ta ütleb jumalikud olevat, segadusi ja rahutusi sünnita-nud, mis iga päevaga ähvardavad suurened.

Ühel möödunud pühapäeval (5. VIII) esitas õpetaja kogudu-sele altari ees selle tüdruku ja püüdis kogudust veenda, et patt on rohkem uskuda niisuguse tüdruku kõnesid, kes ei oska lugesdagi, kui piiblit, mis meile annab täielikku õpetust meie õndsakssa-mise tee kohta. Selle järele astus sealsamas õpetaja vastu tüd-ruku kaitseks välja taluperemees Karro Willelm (45 a. vana), kes muu seas ütles: „Prohvetid ja apostlid pidid ka palju ilmasüüta kannatama nagu see tüdruk ja meie Issand Jeesus rääkis ristil ikkagi 7 sõna, aga see vaga ei räägi midagi“. Teisel päeval on see mees õpetaja juurde tulnud ja on talt andeks palu-nud. Õpetaja ütles, et ta ju mitte isiklikult ei ole solvatud ja sellepärast ka mitte ise andeks anda ei saa. Ta palub kohut teda karistada, nagu ta seda on teeninud. Terve kogudus ootab seda ja praeguse meeoleolu juures kihelkonnas võiks veel halvemaid asju juhtuda.

Maaakohtu ees 28. VIII 1817 seletab peremees, et ta kahetseb südamest, et ta need sõnad oli rääkinud, ta ei olevat selle tüdruku austaja ega ole kunagi tema juures käinud. Ta olevat need sõnad rääkinud olles veendunud, et tüdrukule palju ülekohut sünnib ja tema peale valetatakse, mis ta kunagi ei ole rääkinud. Seda kin-nitab ka üks ülekuulatud vööründritest. Kohtus tõuseb küsimus, millal see vahejuhtum on aset leidnud ja kas siin on tegemist juma-lateenistuse rikkumisega. Selgub, et vahejuhtum on olnud selle järele, kui üks laul oli lauldud. Karro Willelm lastakse esmalt kodu. 29. X 1817 otsustatakse Viljandis, Karro Willelmile mää-rata 50 vitsahoopi kohtu juures, sellele järgneval pühapäeval

¹⁾ „Taevakäijad“, Kaleviste mailt, 1935, lk. 123—176.

tuleks tal samal kohal kirikus, kus ta õpetajale vastu astus, õpetajalt ja koguduselt andeks paluda. Otsusele on 10. XI 1817 esimees v. Bock ja sekretär alla kirjutanud. Otsus saadeti Riia õuekohtule. See muutis 5. XII 1817 otsust selles mõttes, et vitsahoopide arvu vähendati 20-le ja see karistus tuleb kogudusele kantslist sündsä manitsusega teatavaks teha. Karistuse pehmendus on sellest tingitud, et õuekohus leidis, et siin õieti tegemist ei ole jumalateenistuse rikkumisega, kuna õpetaja kõnesolev toiming ei mahu korralise jumalateenistuse raamidesse ja see toiming kõige paremini jumalateenistuse lõpul oleks võinud aset leida. Ülemjuhataja Marquis Paulucci kinnitamisega 7. XII 1817 anti see otsus 18. XII maakohtule teada. 8. I 1818 sai kõnesolev peremees maakohtu juures 20 vitsahoopi ja 8. I 1818 anti sellest teada koguduse õpetajale kantslist kogudusele teatamiseks. Olgu siin veel nimetatud, et selles kohtuaktis mainitakse, et erilise läbikatsumise alusel tuleb arvata, et Kurmi Eddo haiglasel mõistuse ja närvinõrkuse olukorras prohveti viisil räägib ja Jumala inspiratsiooniga kiitleb. Teistel andmetel hakkanud ta magades ilmutusi nägema.

III—IV

Põltsamaale oli see liikumine levinud Suure-Jaani kihelkonnast. 1817 sügisel olid mõned Põltsamaalt käinud Vastemõisa tüdrukut vaatamas ja kuulamas (selle tüdruku nime ei ole siin aktis nimetatud), vististi oli see Sõõru talu perevanemate kasutütär Kadri — vt. R. P. lk. 165) ¹⁾. Nende hulgas, kes Vastemõisa tüdrukut vaatamas ja kuulamas käisid, oli ka sõduri naine Madli Paduvere külast, 37 a. vana, kes siis ka seletas, et ta Vastemõisa tüdrukuga täpses vahekorras seisvat. Ta elas sel ajal Pilistvere talupoja Pilli Jürri saunas. Ühes temaga ta vanem tütar Anno (11 a.) ja noorem Greta. Pilli Jürri teate järele oli Madli tütar Anno jaanuari II poolel 1818 tema juuresolekul korraga maha langenud ja öelnud, et teda viidaks kirikusse õnistegija juurde. Ema küsinud tütrelt, kas ta on samas olukorras, nagu Vastemõisa tüdruk, mille peale ta vastanud, et veel mitte, aga ma jõuan ka nii kaugele. Siis olevat tütar hakkanud ennustama. See olevat toimunud umbes 8 päeva enne seda, kui Madli oma ennustusi ja koosolekuid hakkas pidama Terrasse

¹⁾ Vt. M. Näddala-Leht 1822, lk. 254, 258—261.

Hansu talus (mis oli hoopis Pilli Jürri sauna ligidal), kuhu ta oli üle kolinud, vajades suuremat ruumi koosolekute jaoks. Madli käis nüüd Annega külaelanikud läbi ja käskis kirjud riideosad viia Terrasse Hansu tallu, kus ta lubas neile seletust anda, mis ta viimasel ööl olevat taevas näinud ja kuulnud. Kes vabatahtlikult ei tulnud, seda peeti karistusvääriliseks. Lukustatud uste taga pidas nüüd Madli alates 30. I kõnesid ja seletas, et tema kõrgema jumaliku võimuga ühenduses seisvat, Pühast vaimust uuesti ristitud olevat ja taeva poolt on läkitatud rahvast pöörama oma ilmasüüta tütre abiga ja imesid tegema, nagu Vastemõisa tüdruk seda on teinud. Kõik kirjud rätid ja põlled käskis ta eemaldada või ära põletada, kuna õnnistegija ja taeva elanikud seda ei sallivat. 31. I läinud ka Pilli Jürri Terrasse Hansu tallu, et oma naist ära tuua, kes juba 2 päeva oli olnud Madli juures. Talus saanud Pilli Jürri peksa ja noa haavu Madli käsul nähtavasti kui kangekaelne patune, kes ennast Madli tegevuse pooldajatest eraldab.

Kui ta viimaks tulema saanud, teatas ta 3 öö-päeva järele sellest loost Põltsamaa lossi valitsusele.

Kutsuti kohalik arst Bernh. Aug. Robst, kes seletas, et need naised on meelest ära ja on hullunud, ta püüab neid rahustada.

Tuleb ka õpetaja Temler, kes nendele püüab usuliselt mõjuda, ka külaelanikele usulist mõju avaldada ja ka kantslist juhatust anda. Mõisa valitseja teatab 12. II 1898 asja seisukorrast Viljandi sillakohtule. See nõuab mõisa valitsuse kaudu, kõige pealt seletust arst Robst'ilt (13. II 1818). Arst ütleb oma aruandes 20. veebruarist, et siin on tegemist haigusega, mida nimetatakse „melancholia religiosa“, mis nende 2 naise juures seisab ühenduses petliku tahtega. Tal ei olevat võimalust neid selles olukorras haigusest hoopis vabastada, mispärast ta on lossi rentnik v. Wahl'ile nõu annud neid Tartu kliiniku saata. See haigus olevat sellele ajavaimule omane. Põltsamaal on väga palju talupoegi ja ka osalt nn. saksa seisusest isikuid, kes põevad seda haigust. 22. II teatab J. v. Vietinghoff sillakohtu poolt, et ta ühineb arsti ettepanekuga, saata mõlemad haiged naised Tartu ravile.

See otsus nähtavasti ei meeldi lossi valitsusele ja lossi valitseja teatab nüüd 26. II, et Tartu kliinikus ei olevat ruumi uute haigete jaoks ja pealegi olevat mainitud naised juba enam-vähem terved

ja paneb ette see terve lugu võtta kohtulikule uurimisele ja karistusele, kuna siin olevat tegemist salaliku kurjusega. Selles mõttes kirjutab R. Duborg Pärnu kreisi maakohutule 25. II ja seletab, et nende nähete peapõhjuseks olevat kurjus, kangekaelsus ja omakasu (Bosheit, Eigensinn und Eingennutz), viimane motiiv avalduvat selles, et nad oma kuulajatelt on kirju rätikuid ja põlli omale välja pressinud.

Ka Põltsamaa-Pilistvere-Kolga Jaani kihelkonnakohtunik oli 18. II selles asjas maakohtu poole pöördunud. Maakohus (Assessor A. v. Stryk) nõuab 6. III, et mõlemad naised tema ette saadetaks ja 20. märtsil ilmuks ka Duborg ise ühes tunnistajatega kohtu ette. Madli oli vahepeal saanud 5 päevaks ära jooksta, kuid võeti jälle kinni ja saadeti ühes Elloga kohtu kätte. Kohtupäeval ilmus valitseja ühes 10 isikuga (nende hulgas ka tütarlaps Anno) kohtu ette, kus tunnistajad ja süüalused üle kuulati.

Meid huvitavad siin eriti peategelaste (Ello, Anno, Madli) seletused.

Sulase naine Puseppa Jürri Ello, 44 a. vana, viimati laual käinud pärast jõulu, seletas kohtu ees, et tal ei ole kunagi ühendust olnud Madliga, vaid ta olevat reede õhtul, kui Madli juba lossis oli, Terrasse Hansu tallu tulnud ja langenud samasse hingelisse olukorda, milles Madli olnud. Nii palju ta sellest ise teab, hakkanud ta siis ümber jooksmas ja kõiksugu meeletusi rääkima ja viimaks tahtnud ta neid kirjuid riideid põletada, mis Madli oli kokku kogunud ja mis ahjus olid, kuid Terrasse Hans takistanud teda ja tahtnud teda mõisa viia, kuid tal läinud korda lahti rabeleda ja ta läinud siis ise mõisa. Ta saavat nüüd oma meeletusest aru ja arvab, et väärrib õpetust ja karistust. Seda kõike olid omalt poolt ka Terrasse Hans kinnitanud ja ka veel öelnud, et Ello olevat hüpleanud ja ümber jooksnud kui meeletu ja öelnud, et tema on Lunastaja.

Madli tütar Anno, 11 a. vana (veel mitte laual käinud) ütles alguses, et tema ema, kes Vastemõisal oli näinud prohvetlikku tüdrukut, olevat talt küsinud, kas ta ei tahaks ka nii teha, kui too tüdruk ja ütelda, et ta on Kristuslaps (ein Christkind) ja olevat teda pärast õpetanud maha heita ja rahvale jutlustada. Seda olevat ta teinud, ta olevat ühel pühapäeval ühe naise Lenoga kiriku läinud ja olevat mõnedele ütelnud, kui sagedasti nad laual on käinud ja talle antud 7 kopikat, pärast toodi talle tallu 1 rubla vaske.

Kui Anno uuesti ema juuresolekul selles asjas üle kuulati, eitas ta, et ema teda on õpetanud, vaid kõik, mis ta on teinud, on ühe hääleka sul toimunud, kes nägematult temaga rääkinud. Oma endise seletuse on tema hirmu pärast rääkinud.

Söduri naine Madli 37 a. vana (viimati laual käinud eelmisel sügisel) seletas, maakohtu küsimustele vastates, et enne on tema tütar sellesse olukorda langenud, siis tema ise. Põhjust tema ei tea, arvab aga, et seks on kõrgemad mõjutused. Ta ei teadvat nüüd ka ise, mis ta sel ajal on jutlustanud. Kirjud riided on ta korjanud, et neid põletada, selleks pannud ta nad ahju. Tema kõnesoleva hingelise olukorra ülemaste avaldab end sel teel, et ta korraga tummaks muutub, ihuliikmed enam ei tööta, tema langeb maha ja vaevleb hirksamates värinates pikemat aega, pikkamisi kaob värisemine, ta võivad üles tõusta ja jälle rääkida. Siis peab ta jutlustama.

See olukord olevat Terrasse Hansu talutares ühel kesknädalal alanud ja ta esineb nüüd igapäev. Kui ta deklareeris, et ta enam ei taha kohtule vastata, anti talle 20 vitsahoopi.

Kui ta jälle ette toodi, et ülekuulamist jätkata, ta ei vastanud enam sõnakestki ja andis märkudega mõista, et algab nüüd kirjeldatud hingeline olukord, mis ka algas. Ta pani end selili maha, sirutas käed kaugele välja ja hakkas tervest ihust kangesti värisema, ilma et ta näojume oleks muutunud ja olles lahtiste silmadega, kohus arvas, et siin on tegemist teesklemisega, kuna aga ringkonna arsti kohal ei olnud, viidi Madli vanglasse.

Madli jäeti veel vangla. Terrasse Hans sai 20 kepihoopi, Puseppa Jürry Ello 50 vitsahoopi, laps Anno sai 10 vitsahoopi (valetamise ja isemeelsuse eest), Posti Toennisse Jürry 20 kepihoopi (Pilli Jürry peksmise eest), Viksi Jaagu naine Anno 20 vitsahoopi (et ta valitsejale kõige enam vastu pani Madli kinnivõtmisel), Terrasse Hansu naine Kaye, Posti Jürry naine Ewa, Terrasse Mihkli naine Marri ja teenija tüdruk Madli — igaüks 15 vitsahoopi. Kõik lasti selle järele kodu peale Madli.

4. aprillil 1818 toodi Madli jälle maakohtu ette. Arst oli teatanud, et ta 2 nädala jooksul mingit vaimu või ihunõrkust ei olnud Madli juures märganud.

Kohtu küsimusele, kas tal veel 14 päeva jooksul on endiseid olukordi olnud ja prohvetlikke sisendisi, vastas Madli eitavalt, sa-

muti usutlemisele, kas mitte teesklus ja kurjus nende põhjuseks ei ole olnud, vastas ta, et need hood tõeliselt temale on peale käinud ja et tema oma tütart seks mitte ei ole õpetanud, vaid see tema juures iseenesest on toimunud. Ta jäetakse veel 24. aprillini 1818 järelevaatuse ja vahi alla, siis otsustati talle anda 50 vitsahoopi ja kodu lasta, kuid jättes ta mõisa järeல்valve alla ja nõudes sama teguviisi kordumisel tagasisaatmist.

Enam kui aasta hiljem oli Madli jälle tähelepanu enesele pööranud. Nelipühi laupäeval 24. V. 1819 oli ta Paduvere (Paddofer) ja Nõmmavere ja Resla (die Woisekschen Dörfer Nõmmafer und Resla) külade elanikke üles kutsunud öö vastu nelipühi paastumise, öövalvega ja palvega mööda saata, et õnnistust ja pattude andeksandmist saada, kuna nendele, kes seda manitsust tähele ei pane, Õnnistegijalt igavene hukatus osaks saab, ja maapeal nende elumajad ja põllud hävinevad. Mõned elanikest jäid ööl valvama, suurem osa ei teinud seda mitte.

Järgneval pühapäeval 1. VI 1819 tuli Madli Põltsamaa kirikusse oma väikese tütre Gretaga. Ta oli eelmisel nädalal terve vaka rukkijahu, mis ta oli kokku korjanud, leivadeks küpsetanud ja tõi 7 leiba kiriku kaasa, ta oli aga hiljaks jäänud, jumalateenistus oli juba lõppenud. Kirikumõisas kohtab ta kõiki kerjajaid juhuslikult koos, jagab neile omi leibu, kusjuures ta jagamisel igatühte suudleb ja nõuab, et temale kui heategijale igaüks kätt suudleks; kes seda ei tahtnud teha, seda tembeldas ta uskmatuks; tõusis kära, õpetaja Temler tuleb juurde ja laseb Madli kõstri ja vöörmündrite poolt Põltsamaa lossi viia.

Madli pandi ühe jalaga pakku ja anti asemeks õled, et ta palavust jahutada, valati talle mõned toobid vett peale. Ta väike tütar võeta talt ja pandi tööle (Faselmädchen) ja anti mõisa perenaise hoole alla.

Esmaspäeval peeti talupojakohut. Madli palus, et teda mitte Viljandi maakohtusse ei saadetaks, vaid et omasugused ta üle kohut mõistaks. Ta seletas, et kuna 4 nädalat juba kange palavus on kestnud, oli ta ärevusse sattunud, mida külm vesi siis oli lahutanud. Talupojakohus karistas ta 30 vitsahoobiga ja peremehe Mert Sotniku, kelle juures ta elas ja kes tema teguviisist teadis, ilma mõisale sõna toomata, 30 kepihoobiga. Madlile öeldi, et kui ta veel märatsema hakkab, siis saadetakse ta Viljandisse maakohtu ette (vt. Põltsamaa lossi Arhiiv).

V

V i r u - N i g u l a taevakäijate kohta on sissejuhatuses mainitud kohtuakt aastast 1822(—1824). Peategelasena esineb siin Vasta küla J a a n i - J ü r r i H a n s o K r e e t (G r e t a), kes enam kui 10 a. eest leseks jäi. Ta lahkus oma asukohast ja tuli hiljem tagasi. Vasta vallavanema tunnistuse järele on Kreet siis 10. juunil 1821 prohveta hakanud esinema, kuulutades viimse päeva tulekut, lubades ühedele taevariiki, ja andeksandmist andes neile, kes oma patte kahetsevad ja pihivad temale, teisi hukka mõistes. Tema juurde voolasid nüüd mehed, naised, lapsed, kes tuues kaasa raha, riideid ja toiduaineid, palusid ennustada nende tulevast saatust. Koguduse õpetaja G u s t a v H a s s e l b l a t t teatas 5. juulil asjast kohtuvõimudele, juurde lisades veel seda, et Kreet olevat ennast lunastajaks nimetanud ja oma jalgu suudelda lasknud, ka Arro Maddise lunastajaks pühitsenud, võttes ta habemest kinni ja sülitades talle 3 korda näkku, ta olevat inimestele leivaga ja põletatud viinaga õhtusöömaaga jaganud. Vahepeal olevat ta jälle naernud, keelt laksutanud ja venemoodi tantsinud ja ütelnud: Jehoova tütar tantsib.

Pühapäeval 12. juunil olevat ta jutluse alul käed üle pea kokku löönud, hüpanud ja nimetanud kõvasti Önnistegija nime ja siis ütelnud, et tema seda on. Õpetaja laskis ta välja viia.

Õpetaja peab teda ülepea jooksikuks, kes omale mitmeid sohilapsi olevat muretsenud.

Kohtu ettepanekul saadetakse 28. juulil Kreet üldise hoolekande kolleegiumi hospitali arstlikule läbivaatamisele. 15. augustil 1821 teatab vastav arst, et ta kannatab hüsteeriliste olukordade all. Eestimaa Tervishoiu Valitsus seletab 12. okt. 1821 veel seda, et oma endise liiderliku eluviisi meeletuletusel võib ta sattuda usuilise määratsemise hoosse ja võib tema fantaasia sedavõrd paisuda, et ta pärast ise ei tea, mis ta sel ajal on teinud.

Viru meeskohus otsustas 21. oktoobril 1821 peale põhjaliku tunnistajate ja kaebealuse ülekuulamist teda karistada 15 paari vitsadega, kusjuures tema nõrga ja haiglase ihulise seisukorra pärast tarvitusele tulevad lastevitsad. See karistus saagu temale osaks

1) Seda akti on kasutanud ka R. Põldmäe lk. 171, 172;

2) vrdl. ka M. N.-L. 1822 lk. 275—277 ja F. R. Kreutzwaldi teateid Põldmäe artiklis lk. 132—139.

ühel pühapäeval pärast jumalateenistust koguduse nähes kiriku juures. Sellele järgneb siis lepitustalitus kirikus. Ülemmaakohus muutis selle otsuse selles mõttes, et kuna Kreet (Gretha) on toimunud teadvusetas olukorras nähtavasti meeltesegaduse hoos, tuleb ta vabastada kõigest karistusest, kuid paigutada 1 aastaks Üldise hoolekande hospitali arstliku järeelvalve alla, et tema füüsilist ja psükholoogilist olukorda silmas pidada. Kui selle aja sees teisi vaimusegaduse märke ilmsiks ei tule, tuleb ta peale kiriku-lepituse toimumist ja peale avalikku andekspalumist koju saata ja seal politsei järeelvalve alla seada.

Kubermangu prokurör ja kuberner ei olnud selle otsuse muutmisega nõus ja kuberner saatis asja otsustamise edasi senatile (vt. kodanliste asjade kubeneri kiri 4. II 1822), kuna ülemmaakohus jäi oma otsuse juurde (26. I 1822).

Senat otsustas omas kirjas 13. IX 1824 kinnitada Viru-Järva meeskohtu otsus, lubades saata Kreet koju, seades ta politseilise järeelvalve alla vaid sel korral, „когда кто на поручительство взять ее пожелаетъ; въ противномъ же случаѣ сослать ее, Гретту, въ Сибирь на поселение“. Ülemmaakohtule anti noomitus („зѣлать выговоръ за его при рѣшеніи дѣла сего умствование“).

Senati otsus kuulutati välja Meeskohtus 7. okt. 1824. Viru-Nigula mainitud kirikuraamatu märkuse järele saadeti Kreet Siberisse selle järele, kui ta kiriku juures 26. X 1824 oli saanud 15 paari vitsu.

*
*
*

Meie näeme öeldust, et taevakäijate liikumine oli Põltsamaale levinud Suurest-Jaanist (Vastemõisast). Kihelkonnakohtunik peab tõenäoliseks, et Põltsamaalt see liikumine on juba ulatunud Tartumaale (vahest L a i u s e kihelkonda).

Taevakäijate liikumine on usuärkamisega ühenduses, mis sel ajal üldse suuresti levis Euroopas. Ärkamise aeg andis eriti hoogu pietistlikule vagadusele, millega tal eriline sugulus oli. Taevakäijate liikumine ei olnud aga mitte sel määral usulise ärkamise kandja ja tooja, kui usulise ärkamise, kohati liialdusse või äärmusse kalduv kõrvalnähe, nagu sarnaseid ja veel palju raskemaid kõrvalnähteid ilmnes ka välismail.

Olgu tähendatud, et mõned taevakäijatel esinevad nähted esinesid vahel pöördumistel juba siis, kui herrntutlased meie maale

tulid. Taevakäijate juures saavad need nähted aga iseseisvama tähenduse ja leviku.

See kaldumine äärmusse ja liialdusse oli osalt tingitud usuilisest, vaimlisest, ihulisest ülepingutusest, piiri kaotanud fantaasiast ja tundelikkusest, haiglasest hingelisest meeleolust. Epigoonide juures võisid sellega siis ühineda ka mõned egoistlikud motiivid ja kunstlikud järeldamise võtted prohvetiks saamiseks.

Vaadeldud aktides esinevatest taevakäijatest said ühed ilmutusi unes magades (Eddo j. t.), teised kaotades meelemärkuse, või nõrkedes kui surijad ja ärkades kui kristuslapsed uute kujutlustega ja teadmistega (Anno j. t.), eriti taevast ja põrgust või jäädes tummaks ja kaotades ihuliikmete üle valitsemise, tarretudes ja hakates värisema kogu ihust, mille möödumisel nad peavad jutlustama (Madli) või sattudes ekstaasi hüpeldes ja jookstes (Ello), tantsides (Kreet) ja märatsedes. Kõige sellega võisid juhtuval korral seltsida ehk ka mõned okkultistlikud või mediumistlikud võimed ja autosugestiivsed mõjud.

Taevaskäijate viisid ja käitumised olid teatavas mõttes nakavad; nõrkemised ja värisemised võisid ka vastu tahtmist teatavatele isikutele külge hakata, ennustamine, jutlustamine, ekstaatilised avaldised võisid avatleda järeletegemisele või järeletegemise katsetele.

Nii oli Läänemaalt (arvatavasti Vigalast) liikumine levinud Suure-Jaani ¹⁾ ja sealt, nagu nägime ühelt poolt Halliste ja teiselt poolt Põltsamaale, ja sealt Tartumaale Laiusse ²⁾. Kui aga meie liikumise tekkimise seletus õige on, siis peame ühtlasi võimalikuks pidama, et liikumine võis mõnes kihelkonnas, kus oli käimas usuärkamine, ka oma ette iseseisvalt tekkida rööbiti teistes kihelkonnades esineva liikumisega.

Oma peaülesandeks pidasid taevakäijad viia rahvast patukahetsusele ja ülestunnistamisele ja ülepea pöördumisele, nii nagu nemad sellest aru said. Ennustused ja taeva ning põrgu kirjeldused pidid ju ka seks kaasa mõjuma. Ei või salata, et see neil mõnede juures osalt korda on läinud, kuigi haiglased liialdused ja märatsemised osalt jälle takistasid positiivsete mõjude püsivust.

Kirjeldades liialdusi usulise ärkamise ajal Saksamaal ja Shweitsis, arvab A. Bruckner (Erweckungsbewegungen, 1909,

¹⁾ Vt. M. Näddala-Leht 1822, lk. 254, 258—261.

²⁾ Vt. M. N.-L. 1822, lk. 257, 261.

lk. 129), et eksijatele kõige paremaks abiks oleks olnud, kui neile oleks antud tõsised kristlikud hingekarjased, kes nende sügavamaid usulisi tarbeid oleks suutnud rahuldada (mida ratsionalistlikud õpetajad ja politseilised abinõud muidugi teha ei suutnud). See arvamus tohiks ka meie taevakäijate liikumise kohta tõenäoliselt õigustatud olla.

Tähtsamad jutustused, milledes esinevat kuradiit on hakatud kunstis kujutama.

Leo Wahter.

Kristlikus maalikunstis esinevad kuradi ja põrgu pildid on kõik oma sisu saanud vastavatest jutustustest, milledes on kirjeldatud kuradiit. Ristikoguduse algaastatel ja keskajal pidi kunstnik kuradi nii kujutama, nagu vastav Pühakirja koht või autoriteetne jutustus seda ette kirjutas. Niikea kirikukogu 787. aastal rõhutas eriti teravalt, et kunstniku asi on ainult kunst, mitte pildi sisu (eius enim sola ars est). Seda ei nõutud mitte põhjusea. Pilt pidi võhikule ja kirjaoskamatule kristlasele andma kuradiit sama kujutluse, mis andis kirjaoskajale kiri. Ka need väiksemad erinevused, mis esinevad samu sündmusi kujutavates kuradiit maali-des, ei ole tingitud kunstniku vabast fantaasiast, vaid just sellest, missugust teksti või tõlget keegi kunstnik on kasutanud. Ja meie teame, et on erinevusi üksikutes jutustuste tekstides. Alles 12. sajandist peale, ühes rahva haridustaseme tõusuga, võivad kunstnikud ka oma fantaasiat kuradiit kujutamisel pildis kasutada. Hilisemal keskajal ja uuelajal on isikliku arusaamise ja maitse mõju kuradiit maalimisel silmapaistev.

Literaarsed peaallikad, kus kurat on kirjeldatud ja mida kunstnikud pildi sisuks on kasutanud, on: 1) Pühakiri, 2) apokrüüfilised raamatud, 3) kirikuisade kirjad ja 4) muu vaimulik kirjandus. Pikemad kirjeldused kuradiit ja põrgust esinevad apokrüüfilistes kirjades. Erilist mainimist aga väärivad apokrüüfiline Nikodeemuse evangeelium ¹⁾ ja katkenditest koosnev Peetruse Ilmutuse raamat ²⁾.

¹⁾ C. Tischendorf, Evangelica Apocrypha, Lipsiae MDCCCLIII.

²⁾ E. Hennecke, Handbuch zu den neutestamentlichen Apokryphen, Tübingen 1904, lk. 211.

Jutustustest selgub, et kristlikud autorid on eeskuju saanud kuradi kirjeldustes antiikaja vastavatest jutustustest. Pealegi tunnistas kristlik kirik juba 5. sajandil kõik antiikaja jumalad ja pooljumalad deemoniteks ³⁾). Nii on antiikaja „haadesel“ ja kristlaste „põrgul“ palju ühist.

Kirjanduses esineb kurat kas üksikisikuna ilma abilisteta või kurjade vaimude (deemonite) juhina. Vahe on ka Vanas ja Uues Testamendis kirjeldatud kuradi vahel. Vanas Testamendis esineb kurat Jumala ees taevas ⁴⁾). Ta on Jumala vastane. Rahu-tult rändab ta ka maa peal inimeste keskel ringi ja püüab inimesi kiusata ja hukatusse saata. Ta on väga kurja iseloomuga ja ei usu inimeste häid omadusi ⁵⁾). Kõik kurja, mis ta leiab inimeste keskel, kaebab ta taevas Jumalale. Hilisemas judaismis ja ristikoguduse algaastatel on kurat juba taevast langenud ja valitseb vürstina põrguriigis ⁶⁾). Tema alamateks on kurjad vaimud (deemonid), kes on ühes kuradiga taevast langenud. Selle põrguvürsti, kuradi, võidab Kristus. Kristuse võidusteeni kirjeldab meile pikemalt apokrüüfilise Nikodeemuse evangeeliumi sisu „*Descensus Christi ad inferos*“. Evangeeliumi sisu on järgmine:

I osa (peatükid 1—16): 1) Jeesuse ülekuulamine Pilaatuse ees.

2) Jeesuse hukkamõistmine ja ristisurm.

3) Jeesuse ülestõusmine.

II osa (peatükid 17—27): 1) Jeesuse tulek surnute riiki.

2) Jeesus võidab kuradi.

3) Jeesus vabastab V. Testamendi pühakud surnute riigist.

I osa sisu ⁷⁾): Jeesus on Pilaatuse ees ülekuulamisel. Ülem-preestrid esitavad kaebusi Jeesuse vastu, et ta parandab sabatil haigeid, et ta on väljaspool abielu sündinud ja on lubanud templi maha kiskuda ning kolme päevaga jälle üles ehitada. Pilaatus on aga Jeesuse poolt ja ei leia temal süüd. Kui aga juudid nimetavad Jeesuse mässuliseks ja keisrivastaseks, muutub Pilaatus

³⁾ Augustin, De Civitas Dei II, 10.

⁴⁾ Sak. 3, 1.

⁵⁾ 1. Aja 21, 1; Iiobi 1, 1—11.

⁶⁾ Mark. 3, 24; Joh. Ilm. 12, 7—9.

⁷⁾ C. Tischendorf, Evangelica Apocrypha, Ev. Nikodemi I.

kartlikuks oma seisukoha pärast ja mõistab Jeesuse surma. Lõpupeatükid jutustavad Jeesuse ristilöömisest, surmast ja ülestõusmisest. Ülestõusnud Kristust on näinud ülempreester Phines, leviit Eggias ja sõdur Addas. Need kolm tõendavad seda Jeruusalemma konsiiliumil.

II osa sisu ⁸⁾: *Descensus Christi ad inferos*. Mainitud Phines, Eggias ja Addas jutustavad, et nad on näinud Kaalileamaal ühe mäe peal suure hulga juuda rahvavanemaid, kes olid surnud ja nüüd jälle elavatena mäel asusid. Nende surnuist ülestõusnute seast tundsid nad püha Siimeoni ⁹⁾ poegi Karinust ja Leuciust. Edasi jutustavad Phines, Eggias ja Addas, et nad on samalt kohalt Jeesuse näinud taeva minemas. Siimeoni pojad Karinus ja Leucius jutustavad, et Jeesus on tulnud surnute riiki, võitnud seal kuradi ja vabastanud kõik Vana Testamendi pühakud. Ühes viimastega vabanenud ka nemad — Karinus ja Leucius surnute riigi pimedusest ja ahelatest. Püha Vaim on neil lubanud ka inimestele maa peal nähtavad olla. Phines'e, Addas'e ja Eggias'e juttu ei usu Annas ja Kaivas. 15 meest, kes on olnud Karinuse ja Leuciuse matusel, saadetakse vaatama, kas viimaste hauad on tühjad. Hauad olnud tõepoolest avatud ja tühjad. Addas, Phines, Eggias, Joosep ja Nikodeemus saadetakse Karinust ja Leuciust otsima. Viimased leitakse ja tuuakse Jeruusalemma. Püha Vaimu poolt on neil rääkimine keelatud. Nad kirjutavad kumbki ise ruumis oma elamusi surnute riigis. Lõpetanud kirjutamise, ütlevad nad mõlemad nagu ühest suust — aamen. Järgneb Karinuse kirja sisu ja selle kirja mõju juutidele. Kiri algab: „Ego Karinus. Domine Jesu Christe, fili dei vivi, permitte me loqui mirabilia tuaque apud inferos gessisti.“

Kesköö tunnil tungib hele valgusekiir surnute riiki, mis valgustab ümbruse. Surnute-riigi elanikud toovad ennustusi selle valgusekiire kohta. Esimesena ennustab Jesaja. Ta ütleb, et see kiir on Isalt, Pojalt ja Pühalt Vaimult. Püha Siimeon ¹⁰⁾ ennustab, et see valgus on sellelt Jeesuslapselt, keda tema on süles hoidnud. Ristija Johannes arvab, et see valgusekiir on Jumala Tallelt, kes kõik maailma patud on kannud ja kellele tema on teed valmistanud. Järgneb ennustusi teistelt pühakutelt.

⁸⁾ C. Tischendorf, *Evangelica Apocrypha*, Ev. Nikodemi II.

⁹⁾ Luuk 2, 25 j.

¹⁰⁾ Luuk 2, 25 jj.

Vahepeal kõneleb surnute-riigi „linnapea“ Inferus kuradiga. Nad arutavad sündmusi, mis on juhtunud maa peal Kristusega. Kurat ootab Jeesust surnute-riiki, et ta teda võiks aheldada. Inferus jutustab kuradile, et üks inimestest on äratanud juba 4 päeva hauas olnud Laatsaruse. Inferuse küsimusele, kas see mitte Jeesus ei olnud, vastab kurat jaatavalt. Põrgu linnapea arvab, et seda Jeesust ei või lasta all-ilma. Kuradi ja Inferuse vesteldes kõlab piksele sarnanev hää: „Tollite portas princeps vestras, et eleva-mini portae aeternales, et introibit rex gloriae!“ Ehmunult hüüavad kurat ja Inferus: „Quis est iste rex gloriae!“ Issanda inglid vastavad sellele: „Dominicus Dominus fortis et potens, dominus potens in proelis“. Inferus käseb deemonitel kõik põrgu ukSED riividega sulgeda ja kuradil välja minna ning vastu panna. Uuesti kõlab pikse mõjuga hää: „Tollite portas...!“ Samal hetkel murduvad raudsed riivid ja vasksed põrguukSED avanevad ning purunevad. Põrgus on kõik esemed segi paiskunud. Surnute-riigi elanikud vabanevad oma ahelatest. Ilmub inimese kujul Au Kuningas, Jeesus Kristus. Põrgu pimedus muutub heledaks valguseks. Kristus võidab kuradi, seob ta (kätest, jalgadest ja ka suu — ladina A tekst¹¹⁾), kaelast — ladina B tekst). Ta annab seotud kuradi üle Inferusele ja käseb teda viia alla Tartarusse ning hoida seal hoolsasti kuni Kristuse taastulekuni. Võitnud kuradi, sirutab Jeesus oma käed välja ja hüüab pühakute poole: „Venit ad me, sancti mei omnes, qui habetis imaginem et similitudinem meam!“ Kõik pühakud kogunevad Jeesuse juurde. Viimane teeb käega ristimärgi iga pühaku kohale. See on märgiks, et kurat on võidetud. Siis haarab Jeesus parema käega Aadama ja pahemaga Eeva käest kinni ja viib nad ühes kõigi teiste pühakutega surnute-riigist välja. Ka Karinus ja Leucius pääsevad surnute-riigist. Päästetud pühakud toovad kiitust ja tänu oma Suurele Päästjale: „Benedictus qui venit in nomine Domini. Alleluia in saeculum saeculi. Amen per omnia saecula!“

Viimases peatükis jutustatakse mõjust, mida avaldas Karinuse surnute-riigi elamuste kiri juutidele. Kolm ööd-päeva kaebavad ja paastuvad juudid. Neljandal päeval loetakse ka Leuciuse kiri juutidele. See kiri on sõna-sõnalt sama sisuga, mis

¹¹⁾ C. Tischendorf, *Evangelica Apocrypha*, Lipsiae MDCCCIII, Ev. Nikodemi.

Karinuse kiri. Selle peale paastuvad juudid 40 ööd-päeva. Ja ometi pole nad oma meelt parandanud. II osa lõpeb sõnadega: Haec sunt testimonia Karini et Leucii, fratres carissimi, de Christo dei filio, sanctisque suis gestis apud inferos: saeculorum saecula, amen.

Nikodeemuse evangeelium oma algelises kujus on omanud ainult I osa ¹²⁾, mis päritud umbes 2. sajandist. Kahjuks ei ole algtekst säilinud. Evangeeliumi praegune tekst esineb meil kahes retsensioonis: vanemas (A — Tischendorfil) ja nooremas (B — Tischendorfil). Need retsensioonid erinevad üksteisest. Vanemas retsensioonis on nimetatud Aeneas, kes elas keiser Thedosiuse ajal, kui evangeeliumi tõlkija hebreakeelsest algtekstist. Hebreakeelse algteksti autoriks nimetab vanem (A) retsensioon Nikodeemust. Uuema retsensiooni järele on aga hebreakeelse algteksti autor Aeneas, kes ühel ajal Kristusega elas, ja Nikodeemus on selle hebreakeelse evangeeliumi ladina keelde tõlkinud. Lipsiuse ¹³⁾ arvates on noorem (B) retsensioon vanema (A) ümbertöötamise saadus 5. sajandi teisel poolel. Seda tõendab see, et Maria on siin nimetatud (θεοτόκος) teotokos. Üldiselt peab tähendama, et Nikodeemuse evangeeliumi II osa on läbi imbinud gnostilise vaimuga ja tekkinud 4. sajandi teisel poolel või 5. sajandi alul. Viimast fakti kinnitab asjaolu, et 4. ja 5. sajandil homileedid oma jutlustes rõhutasid eriti pörgut ja kuradi. Erinevused ei esine mitte ainult retsensioonide vahel, vaid ka üksikutes tõlgetes. Nikodeemuse evangeelium esineb kreeka-, ladina- ja koptikeelsetes tõlgetes. Nii seob ladinakeelses tekstis Jeesus ise kuradi kaelast. Kreekakeelses tekstis aga seovad Kristuse inglid kuradi. Ladinakeelses tekstis haarab Kristus Aadama ja Eeva käest, kreekakeelses tekstis aga haarab Kristus ainult Aadama käest. Nüüd on meile ka selge asjaolu, miks on kunstis samas stseenis kurat mitmesuguselt kujutatud. See oleb sellest, missugust tõlget või retsensiooni on kunstnik kasutanud pildi loomisel.

Pörgu piinasid ja sealset elu kirjeldab nn. Peetruse Ilmutuse raamat ¹⁴⁾. Selle raamatu sisu koosneb üksikutest katken-

¹²⁾ Adelbert Lipsius, Die Pilatus-Acten, Kiel 1871, lk. 4.

¹³⁾ Die Pilatus-Acten, Kiel 1871, lk. 4.

¹⁴⁾ E. Hennecke, Handbuch zu den neutestamentlichen Apokryphen, Tübingen 1904, lk. 211—217.

ditest. Põrguelu kirjeldab meile 1886. aastal Bouriant'i poolt Egiptuses leitud nn. Akhmimi katkend, mille sisu on järgmine: Jüngrid viibisid Jeesusega ja palusid tal näidata üht meest, kes on õndsaks saanud ja taeva läinud. Jüngritele ilmusid kaks säravates valgetes riietes meest. Ilmus nende silmade ette ka paradiis oma valguse ja iluga. Peetrus küsis Kristuselt, et kuhu lähevad patused? Ilmus jüngritele mõõtmatu suur pime ruum. Seal olid karistusinglid tumedates riietes. Peetrus näeb suurt lõõmavat tuleleeki, mille kohal ripuvad inimesed. Need on inimesed, kes maa peal elades on õiglasi teotanud ja pilganud. Tule ligidal oli järv täidetud keeva mudaga. Keevas mudas olid inimesed, kes ei austanud tõde ja õigust. Selle keeva mudajärve kohal rippusid juukseidpidi naised, kes olid abielu rikkunud. Abielu rikkunud mehed aga rippusid jalgupidi mudajärve kohal ja nende pea ulatus mutta. Roimarid ja roima kaasteadjad asusid suures koopas, kus neid valusalt hammustavate madude hulk ümbritses halli pilvena. Nende meeste juures aga seisis tapetute hinged ja ütlesid: „Jumal, õiglane on Su kohus!“

Oli mehi ja naisi põrgus, kes poolest kehast saadik olid tules. Kurjad deemonid peksid neid vahetpidamata piitsaga ja hirmsad maod hammustasid neid. Need olid inimesed, kes õiglasi ja vae-seid olid taga kiusanud ja piinanud. Autud ja vale ning pettusega elanud inimesed pidid oma huuli hammustama ja nende silmadesse valati sulavat rauda. Valetunnistajad aga hammustasid oma keelt ja nende suu oli täis leekivat tuld. Rikkad ja jumalakartmatud räbalasti riietatult püherdasid teravate ränikivide peal. Liiakasuvõtjad asusid põlvini järves, mis oli täidetud keeva pori, vere ja mädaga. Osa mehi ja naisi asusid kõrgustikul, kust neid vahetpidamata alla kuristikku visati. Langenud alla, viid nad jälle piinajate poolt kõrgustikule ja visati jälle alla kuristikku. Nii sündis see vahetpidamata. Need olid himude orjad. Eba-jumalate tegijad asusid selle kõrgendiku kõrval olevas tulejärves. Jumalateotajaid aga praeti pannidel.

Sellest katkendist ja tervest Peetruse Ilmutuse raamatust ilmneb meile selgesti antiikaja vastavate jutustuste mõju. Diedrich arvab, et see on esimesi kristlikke raamatuid, kust antiikaja kuradi- ja põrgukujutlused pääsesid kristlikku kirjandusse ja kunsti.

Peale mainitud Nikodeemuse evangeeliumi ja Peetruse Ilmutuse raamatu on veel palju teisi teoseid, mis kujutavad kuradit ja põrgut. Nii kirjeldab Eusebius Alexandrinus, kes elas 3. sajandil, oma homiilides Anastasise stseeni. Neid homiile kasutas eriti bütsantsi kunst.

Kirjanik Luitold, kes elas 12. sajandil Mondsee benediktlaste kloostris, kirjeldab omanimelises evangeeliumis kuradit, viibivana seotult igaveses pimeduses (Tartarus), kus ussid tema ümber on põimunud ja teda hammustavad.

Jiobi raamatu 41. peatükis on räägitud suurest lendavast maost, kes inimesi neelab. See lendav madu on kurat. Inimsööjana kujutab süüria munk Ephraim († 373) oma homiilides kuradit.

Kristuse kiusamist kuradi poolt kujutavad kunstnikud tavaliselt Matteuse evangeeliumi ¹⁵⁾ järele.

Kuradi allalangemist taevast kirjeldab Johannese Ilmutuse raamat ¹⁶⁾ ja sellele vastavalt on ka kunstis see stseen kujutatud.

Sünoptikud Matteus, Markus ja Luukas ¹⁷⁾ kirjeldavad väga palju kurjade vaimude väljaajamist (eksorkism), milline stseen on ka väga tihti kunstis kujutatud.

Kirikuisade kirjades on väga palju jutustusi, kus kurat esineb kiusajana küll ilusa naise, küll mõne looma või putuka kujul. Kirikuisa Athanasius kirjeldab oma teoses „Vita Antonii“, kuidas kurat püha Antooniust on kiusanud. Selle teose põhjal on kunstnikud palju maale loonud.

Need on ka üldjoontes tähtsamad jutustused, millede pike-malt on kuradit ja põrguelu kirjeldatud. Tavaliselt on kurat nii Pühakirjas kui ka muus vaimulikus kirjanduses mõne sõnaga kirjeldatud.

Kokku võttes olgu mainitud, et jutustused, millede esineb kuradi kirjeldus, on ainsad allikad, milledest on kunstnikud saanud ainet kuradi piltide maalimisel. Seda tõendavad vastavad maalid ise, kus iga väiksemgi joon ja värvitoon vastab vastava jutustuse sisule. Erilist kasutamist kristlikus maalikunstis on

¹⁵⁾ Matt. 4.

¹⁶⁾ Joh. Ilm. 19, 20.

¹⁷⁾ Matt. 8, 28—34; Luuk. 4, 33—37; Mark. 5, 2—14; Luuk. 8, 27—34. Luuk. 11, 14—21.

leidnud Anastasis, kuradi langemine taevast, Kristuse kiusamine kuradi poolt, pühakute kiusamine kuradi poolt, eksorkism jne.

Kahtlemata oli neil jutustustel, kui ka neist kujundatud kuradi piltidel, oma suur sisuline jõud ning mõju. Eriti aga ristikoguduse algaastatel ja veel praegugi mõnes sektis. Kristlikule armastus-religioonile on aga viimastel aegadel seesugused kuradit kujutavad jutustused võõraks jäänud ja kuradi pilt nende jutustuste alusel mõjub vaid dekoratiivselt.

Kuradi kujutamisest kristlikus kunstis.

A. Kirjanduslikult põhjustatud kuradi tüübid.

R u d. K i v i r a n n a.

Tänapäev ei osuta just erilist huvi kuradi vastu. Rahvaste fantaasia näib olevat lõplikult hüljanud oma kunagise mõttelennulemmiku — kuradi ja ta käsilased. On sabumas aeg, mil taas kõigilt evangeelseilt kantsleilt kõlab põrguvalu-jutluste asemele rõõmusõnum maailma lunastavast Jeesusest Kristusest. Möödunud on ajad, mil kirik rahvale arusaadava ja ühtlasi mõjuka, hirmutamisel põhjeneva kasvatusvahendina kasutas kuradi kujutusi. Selleks valati kirjanduslikult antud tüübid — sageli sajandid hiljem — kujutavkunstile vormi. Ühenduses sellega oli aga pandud kunstnike loominguvabadusele teatud piirid, millest ongi tingitud kiriku ikonograafilise traditsiooni püsivus. Õhtumaise rahvusliku fantaasia tugevnemisest saabub kirikule uus sümbolika (12. s.) ja kiriku ülesandel teotsev kunstnik saavutab (13. ja 14. s.) järjest rohkem loominguvabadust. Ohjeldatud fantaasia vabaneb ja kasutab siis ka intensiivselt ja rahvaliselt seda äsja saavutatut.

Mis puutub kuradi kujutamise eeskujudesse, siis võeti need B ü t s a n t s i s t, tollelt ulatusliku mõjuga antiik- ja keskaegse kunsti vahendajalt. Ka antiikse rooma kunsti mõju kuradi kujutamisele oli tugev. 5. saj. teatavasti kuulutati kõik rooma jumalad kiriku poolt deemoniteks. Sellest tingituna peetigi siis kõiki avastatud antiikseid jumala-kujusid kuradi-kujudeks. Nii siis kuradi kuju on ajalooliselt saanud ja tihedas ühenduses traditsiooniga. On

märkimisväärne, et kurat ühes ja samas käsikirjas erinevalt kujutatuna esineb, tingituna tegevusest, mida ta sooritab — need oleksidki sisuliselt põhjustatud tüübid. Nende käsitlusele ongi pühendatud käesolev esitis, mille ülesandeks on olla vahendajaks moodsa uurimistöö ¹⁾ ja asjasthuvitatute vahel. Kirjanduslikult põhjustatud tüübid, mille lähemale vaatlusele ja analüüsile alljärgnevas asume, ulatuvad peaaegu kõik tagasi Bütsantsi ja kunst on neid säilitanud harukordse visadusega.

I. Kuratvõidetud vaenlase ja vihase saatana.

Nende tüüpide literaarseks põhjustajaks on olnud apokrüüfse Nikodeemuse evangeeliumi teine osa: *descensus ad inferos*. See drastilis-dramaatiline jutustis käsitleb väga kujukalt Kristuse võidurikast tungimist põrgusse, Saatan-Beelzebubi alistamist, vana seaduse pühakute ja Aadama vabastamist. Kujutavas kunstis esineb see järgmise pildina: purustatud väravail, laialipaisatud riividel ja lukkudel lebab saatan, aheldatuna käsist ja jalust, võidetu asendis. Tema üle sammub võitja Kristus, käes ristikujuline kepp. See nn. bütsantsi tüüp on mõjustanud paljuid psaltriillustratsioone. Täiuslikus küpsuses esineb see kujutusviis 11. saj. päritolevail Daphni mosaiikidel (pilt 1).

Anastasise käsitlust kujutavas kunstis mõjustasid õhtumaal ka Eusebius Alexandrinuse homiilid, mis omakorda põhjenevad Pilaatuse aktidel. Üldiselt *descensus ad inferos* oli laialttuntud ja meeleldi kasutatud teema.

Erilise tähtsuse kuradi ikonograafia suhtes põrguskäigu kujutamisel evib ka liturgiline teater. Õhtumaa dramatiseeritud homiiliates, kiriklikes näidendites esineb võidetud põrguvürst viletsa, koomilise kujuna. Iseloomustav on, et kurat ei alistu siin passiivselt, vaid ta aheldatakse siin — vastavalt õhtumaisele rahvapärasele kujutlusele — vihase vastupanu järele. Nii ilmneb õhtumaiseis kujutuses tendents vihase saatana tüübile, mille teatavasti küps-bütsantsi kunst hülgab. Nii kujuneb vihase saatana tüüp iseloomustavaks õhtumaale. Viha väl-

¹⁾ O. E. Erich, *Die Darstellung des Teufels in der christlichen Kunst*, [Kunstwissenschaftliche Studien Band VIII] Deutscher Kunstverlag, Berlin W. 8. 1931.

jendamiseks kasutatakse silmi, hambaid ja kehahoidu, mis viitab vihasele vastupanule.

Ka Inglismaal esineb kurat õhtumaise vihase saatana tüübina, millele aga lisandatud loomalikke jooni. Vaatamata sellele on aga bütsantsi skeem vahenditult äratuntav.

Teistest eeldustest ja mõttekäikudest lähtub tolleaegne itaalia anastasise-illustratsioon, esinedes siin nn. exultet-rullidel, mida L.-Itaalia kirikus diaakonite poolt ülestõusmispühade küünalde pühitsemise puhul pühade laupäeval lauldes ette kant. Ühel sellisel rullil (umbes a. 1000) kujutatakse saatanat paljana,

Pilt 1. Kurat võidetud vaenlasena.¹⁾

kõhullebavana, aheldatud käest ja jalust. Pirnitaolises pääs asetsevad vihased silmad ja kogu illustratsioon kannab barbaarset ilmet. Fondist päritolev exultet (12. s.) kujutab tumedavärvilist, pika lainelise juuksega kuradit põgenevas asendis.

Bütsantsi ikonograafiast erineb täiesti Veronas asuva San Zeno pronks uksel leiduv teema käsitus. Saatana esineb siin suurepäälise hiiglasena, kaelapidi kinnitatult põrgukindluse müüri külge. Kätes ta hoiab lemmikpatustajat. Üldiselt on mainimisväärne, et vaatamata ajamaitsest tingitud muudatusile kord loo-

¹⁾ Siin esinevad klišeed on valmistatud stud. H. Neemekuru suurendiste alusel.

dud tüüp kandub edasi läbi sajandite. Nii näit. võime bütsantsi skeemat kohata isegi Kölni 15. saj. maalinguis. Alles Dürer'i descensuse-kujutuses esineb uus tüüp, asendades võidetud vaenlase koletisega, kes end vihaselt kaitseb. Pilku tagasi heites tuleks mainida, et Süüro-egüptuse psalteri-illustratsiooni mõju õhtumaisele descensusekujutusele on olnud tugev. Arvatavasti liturgilise teatri mõjul lääs omastab vana-bütsantsi tüübi, luues sellest iseloomustava saatana.

II. Viimse kohtu kirjeldusist põhjustatud kuradi tüübid.

Descensuse loos esinev tüüp tungib osalt ka viimse kohtu kujutusesse, päämiselt samba külge aheldatud põrguvürstina. Ent säält laenatud võidetud vaenlase kujutused ei ole psühholoogiliselt sobivad viimses kohtus esinevale võimsale põrguvürstile.

Psühholoogiliselt vastavam sellele loole on kujutus fantastiliselt inetust verisest inimesesööjast, mille juured ulatuvad tagasi antiikmaailma (näit. orientaalsed inimohvraid nõudvad ebajumalad, millest räägib V. T.).

Süürias ja Egüptuses ristlesid juudi-esseeni apokalüptika ja lääne müütide mõjud. Nii siis polegi juhuslikkus, et süürlase Ephraimi hommikumaises kirikus tarvitusel olevad homiiliad saavad mõõduandvaks viimse kohtu kunstilisel kujutamisel. Kuradi kohta lausub Ephraim, et Kristus on püha varustusega purustanud allilma kõikeneelava kõhu ja toppinud kinni kuradi kõri. Esimesil kristlikel sajandeil igatahes puudus vastuvõtlik pind selliseile süngeile piltele. Küll aga kohtame vastavasisulist illustratsiooni 9. saj. päritolevas Cludaffpsalteris. Hiigel Haades haarab siin oma kõrval seisva patuse, et seda alla neelata. Ikonoograafilisel uurimisel tuleb lähtuda Utrechti psalterist (9. s.), mille illustreerijale kujutus inimesiõgivast haadesist näib olevat üsna lähedane. Üldiselt kunstnike fantaasia ei pörku tagasi ka suurimate jubeduste eest. Ühe sellise tippsaavutusena võiks mainida vastavat kujutlust Giotto Viimses päevas (pilt 2).

Inimesiõgiva saatana kõrval võime viimse kohtu kujutuses kohata ka üht teist tüüpi — põrguvürsti, kes hoiab süles lemmikpatustajat. See kujutus ei põhjene tõeliselt ühelgi

kirjakohal. Ta näib olevat keskajal meeleldi harrastatav antitees Aabrami sülesistuvale Laatsarusele.

Pilt 2. Hades inimsööjana.

O. Erichi arvates põhjenevad mõlemad käsiteldud tüübid viimselt kogemustõsiasjal, et *σαρκοφάγος* 'es (-lihasööjas) asuv surnu hävitatakse sama maa poolt, millest ta loodigi.

(Järgneb.)

Esimene eesti keeles a. 1535 trükitud raamatu tähendus kirikuloo seisukohalt.

O. Sild.

(Jätk)

Tähtsamad neist usupuhastuse seisukohist uuenduste suhtes olid:

1. Jumala sõna ehk evangeeliumi tuleb kuulutada vabalt piibli järele, mitte esmajoonel kirikuõpetuse järele, kuid evangeeliumi kuulutuse põhjal ei tohi mingit kiriklikku ega ilmlikku korda muuta

enne kirikukogu otsust; nii mõtlesid Blankenfeld, Plettenberg ja suurem osa laenumeestest, viimased nõudsid ühtlasi kiriklikkude kohustuste kergendamist (vt. „Usupuhastus eestlaste maal”, lk. 72—74).

2. Piibli põhjal võib jumalateenistuse ning kiriku korda muuta, mitte aga ilmaliku valitsuse ja ühiselu korda. See oli linnade magistraatide ja ühe osa kodanikkude ning ühe osa laenumeeste seisukoht.

3. Piibli põhjal tuleb kõik uuendada, ka valitsuse- ja ühiselukord, aga mitte vägivallaga, nii arvasid M. Hoffmann, suur osa kodanikest, vist ka suur osa linnaeestlastest.

4. Piibli põhjal tuleb kõik uuendada, ka valitsuse- ja ühiselukord. Kui teisiti ei saa, siis võimu tarvitamisega, — teed valmistades rahuriigile. Sel seisukohal seisis mõned uue usu kuulutajad, osa kodanikke, linnaeestlasi ning talupoegi.

Lahkhelide puhul hakkasid linnade magistraadid üheskoos nõu pidama ja õpetust ühtlustama ja uute olukordade nõudjate kuulutusi piirama ja välja tõrjuma (s. t. lk. 72. 75. 76).

On ju võimalik, et kõnesolevas katekismuses ikkagi üksikuid vaateid või väljendusi võis leida, mida ikka konservatiivsemaks muutuvad raehärrad võisid pidada meeli segavaks ja rahutusi sünnitavaks. Need vaated võisid eriti 10 käsu käsitlelusele kõne alla tulla, millisest osast ühtegi fragmenti ei ole säilinud. Näib, et keelu põhjuseks sellest üksi ei piisanud, et selles katekismuses esinesid iseseisvad seletused, mis Luteri katekismuse kujust lahku läksid, ilma et nad Luteri vaadetega sisuliselt oleks vastuolus seisnud, kuna see lahkumine sel korral ju vaid vormiline oleks olnud. Kui katekismuse süü raadi silmis vaid selles oleks seisnud, siis ei oleks õieti võidud rääkida eksitustest (errata), vaid kogu raamat oleks üks eksitus olnud.

Mis tähendus on siis nüüd sel katekismusel kirikuloo seisukohast, kõike öeldut kokku võttes ja arvestades?

Käesoleval Raamatu-aastal seisab tähenduse suhtes esikohal tõsiasi, et juba 25. augustil 1535 on eesti keeles raamat trükitud ja see raamat on kõige vanem eesti keeles trükitud raamatutest, milliseid meie praegu tunneme või teame. Eestikeelne trükitud kirjandus algas seega juba 400 aasta eest Wanradt-Kõlli katekismusega. Kirikuloolisest seisukohast on veel tähtis ja huvitav, et selle varajase eestikeelse katekismuse olemasolu tõestab ka omalt poolt selle vaate õigust, et linnade eestlased usupuhastuse-liikumises suurt osa on etendanud, et neist tõusid usupuhastuse abijõud ning kuulutajad ja ka juba mõni üksik kirikuõpetaja, et nendega nüüd enam arvestati ja nende toetust ihaldasid võitlevad ja võistlevad pooled (vt. „Usupuhastus eestlaste maal”, lk. 70 j.; „Usuteadusline ajakiri” III, lk. 99).

1535. a. katekismus oli eeskätt just linnaeestlaste jaoks mainitud põhjusil määratud, nagu ka H. Weiss seda arvamist (m. aj. lk. 103) väljendab.

Simon Wanradt (pärit Kleewest Reini ümbruses, õpetaja Tartus 1525—1529, sai 1530 Wittenbergis magistriks, oli siis 1532—36 Tallinna Niguliste kiriku õpetaja, pärast oma naise mahajätmist ja teisega Tallinnast põgenemist õpetaja Viljandis, siis Paides ja Lemsalus) oli linnaeestlastega nähtavasti ligemalt kokku puutunud ja nende vaimulikke tarvidusi ja uue usuga ühenduses olevaid seisukohti tundma õppinud, ja oli kirikuloolisest situatsioonist aru saanud, mis nõudis uue usu huvides mitte ainult linnaeestlaste koostööd ev. usku linnasakslastega, vaid ka viimaste usulist koostööd linnaeestlastega. Võimalik koguni, et uue usuga ühenduses olevate uuen-duste nõudmiste suhtes Wanradti seisukoht liginenende kodanikkude seisukohale, mida pooldas ka suur osa linnaeestlasi, ja see seisukoht ka tema katekismuses väljendus mõnel kohal, eriti 10 käsu osas, millised kohad siis olidki linna rae silmis „errata“.

Õpetaja Wanradt on omalt poolt mõjutanud ka Johan Kõlli, et ta tema katekismuse eesti keelde tõlgiks. Dr. Johansen on Kõlli nimest, mida ta ühendusse seab Kõllu külaga Harju-Jaani kihelkonnas (Eesti keel 1927, lk. 104) järeldanud,

et ta eestlane on. Selle poolt räägib ka tõlge ise. Kui meie võrdleme seda tõlget pea samaajalise tõlkega Kullamaa vakuraamatus, ei saa kuidagi salata Kõll'i tõlke suurt paremust keele ja õigekirjutuse suhtes, mida kõige paremini saab seletada tema päritoluga ja rahva hulgast võrsumisega. Samuti sünnib sellesse tervesse raamistikku, et ta juba 1525 eesti jutlustajaks oli. 1532—1540 on Kõll Püha-Vaimu kiriku õpetaja, millise kiriku eesti kogudus päale kloostrikiriku põlemist (1531) omale sai.

Nii lubab see katekismus järeldusi teha, mis ka omalt kohalt kinnitavad ja üksikasjus rikastavad seisukorra tundmist usupuhastuse ajal eestlaste maal.

Wanratti ja Kõlli teene ei seisa seega mitte õieti selles, et nad oma katekismusega on oma ajale ette jõudnud, nagu seda arvab ja rõhutab dr. Weiss (m. aj. lk. 103) — ka Franz Witte on vaevalt paarkümmend aastat hiljemini sedasama teinud —, vaid et nad on toiminud just vastavalt toleaeegsele kirikuloolisele situatsioonile ja Tallinna linna eestlaste vaimulikule vajadusele.

Usupuhastuse väikest andi selle põhja-eesti katekismuse näol suurendab aga asjalugu, kui tõele vastab väide, et selle katekismuse tõlkija oli juba kirikuõpetaja rahva enese hulgast.

Toogu Raamatu-aasta, mida pühitseme kõnesoleva katekismuse 400 a. eest ilmumise mälestuseks, elavust meie vaimlisse töösse ja ühtlasi meie vaimulikku ellu: meie 400 a. juubilar kuulub ju sisult vaimulikku liiki.

Soome usuteadusline ajakiri 40-aastane.

Soome usuteadusline ajakiri, Teologinen aikakauskirja — Teologisk tidskrift, sai neil päevil, kui käesoleva aasta viimane number ilmus, 40-aastaseks. Ajakirja esimeseks väljaandjaks ja toimetajaks oli toleaeagne Helsingi ülikooli süstemaatilise teoloogia professor G. G. Rosenqvist, kes kakskümmend aastat oli ajakirja eesotsas. Järgmistena ajakirja peatoimetajatena on olnud Uue testamendi eksegeetika professor E. Stenij (1916—1925) ja

kirikuloo professor ning pärastine Tampere piiskop J. Gummerus (1926—1933). Praegu on sel kohal Vana testamendi eksegeetika professor A. F. Puukko. Ajakirja kaastöölisteks on olnud kõik Helsingi ülikooli ja hiljemini ka Turu rootsi ülikooli usuteaduskondade õppejõud ning palju teisi soome teolooge. Ka mõned Rootsi ja isegi Saksa teoloogid on andnud oma kaastööd ajakirjale.

Ka eesti kiriku kohta on ajakirjas ilmunud mõned artiklid, nimelt professor O. Silla kirjutis „Eesti ev. lut. usu kiriku arengu sihtjooned viimastel aastatel“ (1923) ning allakirjutanu „Eesti kiriku kord“ (1930) ja „Eestikeelne usuteaduseline kirjandus“ (1934). Peale nende võiks mainida prof. Puukko Balti usuteaduskondade konverentside kirjeldusi ning paari lühiteadet Eesti usuteaduselise ajakirja kohta. Soome usut. ajakiri ja Eesti usut. ajakiri seisavad vahetuses viimase asutamisest saadik.

Viimase numbri lisana ilmunud register osutab kujukalt, kui palju ajakiri on 40 aasta jooksul suutnud pakkuda ja ühtlasi, kui tähtis tegur see on olnud Soome usuteadusliku töö seisukohalt vaadates. Artiklitest kuulub suurim jagu süstemaatilise teoloogia ja siis kirikuloo ning eksegeetika alale. Nende nimistu võtab oma alla 25 lehekülge. Tähtsa osa moodustavad ka raamatute referaadid ja arvustused. Soovime juubilarile püsivat edu!

H. K. Erviö.

Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi tööst 1935. a. II sem.

Esimesel juhatusel koosolekul septembris andis endine juhatuse uuele ametid üle (praeguse juhatusel ja toimkondade koosseis vaata „U. A.“ nr. 2, 1935., lhk.59. 60), kusjuures uus juhatuse võttis endiselt üle ka senise töö suuna.

Uue toimkonnana algas tegevust piibli-palve ring, milline sel semestril uurima asus Rooma kirja. Piibli ring uue toimkonnana ei suutnud haarata oma juurde küll suurt arvu osavõtjaid, seda viljakamaks aga tuleks vahest tunnistada tööd, mis seal tehti. Piiblitunde juhatas mag. H. Masing.

Erilise agarusega asus sel semestril tööle ka kirjastustoimikond, millise töö tulemusena veel enne jõule ilmub trükist H. Masing'u luuletuskogu „Neemed vihmade lahte“. Toimkonnal on pooleli kirikuloolise lugemiku koostamine, peale selle veel mitmete A. U. S.-i väljaannete teise trüki korraldamine.

9. oktoobril oli usut. seminari ruumides A. U. S.-i tutvustamisõhtu, kus esimees prof. O. Sild kõneles teemal „Esimese eesti keeles 1535. a. trükitud raamatu tähendus kirikuloo seisukohalt“. Seltsi tegevusest rääkis abiesimees, kutsudes kõiki seni eemalejäänuid osa võtma A. U. S.-i mitmekülgsest tööst.

Referaate pääle eelmainitu on ette kantud sel semestril kolm: stud. L. Vahter: „Tähtsamad jutustused, millede esinevat kura-dit on hakatud kunstis kujutama“, stud. R. Kiviranna: „Kuradi kujutamine ristiusu kunstis vastavalt jutustustele, millistes ta esineb“, stud. H. Neemekuru „Kuradi tüübid tingituna aja arusaamisest ja maitsest“. Referaadid moodustasid ühtlase referaatide sarja, mille selgituseks oli suur hulk pilte.

Üldkoosolek 20. novembril võttis vastu 10 uut tegevliiget, seega tõstes A. U. S.-i tegevliikmete arvu 175 pääle; toetajaliikmeid on endiselt 23.

Kirju on semestri jooksul sisse tulnud 32 ja välja läinud 34 (60 postiüksust).

Möödunud semestril on elavamalt hakatud levitama A. U. S.-i väljaandeid. Ak. Usut. Selts võttis osa vaimuliku raamatu odavast nädalast, ja samuti korraldati meie väljaannete müüki Tallinnas paaris kohas, kus seda ennemini ei olnud.

Möödunud suvel korraldas kirikuloo toimkond mälestusmärkide registreerimist endiste aastate eeskujul, kusjuures ankeetleht oli täiendatud paari uue küsimuse võrra, millised käsitavad rahva vaateid ja kombeid.

Juhatus on semestri jooksul töötanud kodukorra trükkitoimetamise kallal. Tegelik trükkimine toimub pärast seda, kui on läbi viidud ka põhikirjas ühtlustav parandus, millist loodetakse võimalikuks teha eeloleva jaanuarikuu üldkoosolekul.

Oma tegevusaastat Akadeemiline Usuteadlaste Selts lõpetab jõulupuuga 4. detsembril, istudes küünlais särava kuuse ümber ja mõtteil liikuda lastes oma suurel ja hääl karjasel. Suurt peret ootab A. U. S. oma üldkoosolekule 1936. a. jaanuaris.

Eeri Hindrikson,
A. U. S.-i abiesimees.

Usuteadusline

Ilmub 1933. a. peale Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi ajakirjana (seni andis välja Usuteaduskond) aastas neli numbrit à 32 lhk. kokku 128 lhk. Peale selle lisavihud.

Tellimise hind 1935. aastaks sisemaale **2 kr.**, välismaale **2 kr. 50 snt.**: üksiknumbri hind **50 snt.** Lisavihkude hind igakord eriti.

Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja linnades suuremad raamatukauplused. Pealadu Tartus. Akad. Usuteadl. Selts (Peeter Põllu t. 2) ja Akad. Kooperatiivi raamatukaupl. (Ülikooli t. 15, Tartus), tel. 63. Toimkonna aadr.: Tartu, Peeter Põllu t. 2. Akad. Usuteadl. Selts.

Vanemad aastakäigud I—V, à 2 kr.

Üksikud lisavihud:

- 1) O. Sild, Kas Tallinna doomkirik on kirikuloolises arenemiskäigus olnud piiskopikirikuks? 1926, hind 50 snt.
- 2) Usuteaduslisi oskussõnu. Trükk otsas; ilmub uus trükk.
- 3) Tartu Usuteaduskond Rootsi ajal. 1932, hind 1 kr.
- 4) M. J. Eisen. Vändra Tõnn 1932. a. teadete valgustusel 1933, hind 50 snt.
- 5) Hugo Masing. Anatoti prohvet. 1933, hind 50 snt.

Muid Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi toimetusi:

- 1) Peeter Põld. Usuline kriis, 1932, hind 50 snt.
- 2) Hilda Kasak. „Ratsionalist“ ja psühhoanalüütiline ilma-vaade, 1933, hind 25 snt.
- 3) Theophil Spoerri. Argipäeva Isand, hind 50 snt.
- 4) Mart Morats. Oxfordliikumine, hind 25 snt.
- 5) W. J. Oehler. Viljakas vaikimine, hind 1 kr.

Märkus: Akad. Usut. Seltsi liikmed saavad kõiki Seltsi väljaandeid 50 % hinnaalandusega.

Ladu: Akad. Usuteadl. Selts, Tartu, Peeter Põllu t. 2 ja Akadeem. Kooperat. raamatukauplus, Ülikooli t. 15, Tartus.

Ilmus A. U. S-i Kirjastusel

Neemed vihmade lahte.

Hugo Masingu luuletuskogu. Illustratsioonid autorilt.